

Türkiye Selçukluları ve Danişmendliler Mücadelesinde Zengîlerin Yeri ve Önemi

Abdulcelil Işık*

ORCID: 0000-0003-2524-1567

Öz

26 Ağustos 1071 tarihli Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'da çeşitli beylikler kuran Türkler, burada Türk ve İslâm kültürünün yayılması için yoğun çaba harcadılar. Ancak bu olumlu gelişmeyle birlikte söz konusu beylikler Anadolu Türk Siyasi Birliği'ni tesis etmek adına birbirleriyle kıyasıya bir mücadeleye giriştiler. Anadolu'da kurulan bu beyliklerin arasındaki mücadelede en güçlü iki rakip Türkiye Selçuklu ve Danişmendli devletleri idi. İki devlet arasındaki mücadeleye müdahil olan Nûreddîn Mahmûd idaresindeki Haleb Atabegliği, Danişmendlilerden yana tavır almış ve Türkiye Selçuklularına karşı Danişmendlilerin hamiliği görevini yerine getirmiştir. Bu makaledeki amacımız; Haleb Atabegliği'nin Türkiye Selçuklularına karşı Danişmendlileri himayesine alma sebep ve sonuçlarını kaynaklara dayalı olarak araştırıp irdelemektir. Bu çalışmada; İbnü'l-Kalanisî'nin *Zeylû Târîhu Dimâşk*, İbnü'l-Adîm'in *Zübdetü'l-Halebmin Târîhi Haleb*, İbnü'l-Esîr'in, *El-Târîhu'l-Bâhir*, *El-Kâmil fi't-Târîh*, İbnü'l-Ezrâk'ın *Târîhi Meyyâfârikîn ve Amid (İslâmi kaynaklar)*, Willermus Tyrensis'in, *Historia Rerum In Partibus Transmarinis Gestarum (Latin)*, Abû'l-Farac Tarihi, *Süryânî Mihail Vekayinâmesi (Süryânî)*, Anna Komnena'nın, *Alexiad (Grek)* isimli eseri gibi birinci ve ikinci el kaynaklar ile Runciman'ın *Haçlı Seferleri Tarihi*, Işın Demirkent'in *Urfa Haçlı Kontluğu* eseri gibi pek çok araştırma eserinden yararlanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Haleb Atabegliği, Nûreddîn Mahmûd, Danişmendliler, Türkiye Selçukluları, himaye.

Gönderme Tarihi: 15/10/2019

Kabul Tarihi: 26/12/2019

*Dr. Başiskele Şehit Ozan Özen Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi Tarih Öğretmeni, E-posta: celil04@hotmail.com,

The Importance and Place of Zangids in The Struggle Between Turkey Seljuks and Danishmands

Abstract

Turks, who founded several principalities in Anatolia after Malazgirt Triumph dated on 26 August 1071, spent a lot of efforts to propogate Turkish and Islamic culture in this area. However, beside this positive improvement these principalities started to clash against each other to provide the Anatolian Turkish politicalunity. In the struggle among these principalities founded in Anatolia the most important two rivals were Turkey Seljuk and Danishmand states. Aleppo Atabeg State under the administration of Nur al-Din Mahmud intervened in the struggle between these two state sand took position in the favour of Danishamands and also acted as the protector of this state. In this article we made references to primary historical resources, secondary resource sand research boks respectively such as *Zeylu Târîhu Dimaşk of İbnü'l-Kalanisî*, İbnü'l-Adîm's *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb*, İbnü'l-Esîr's *El-Târîhu'l-Bâhir*, *El-Kâmil fi't-Târîh*, İbnü'l-Ezrâk's *Târîhi Meyyâfârîkîn ve Amid (Islamic Sources)*, Willermus Tyrensis's *Historia Rerum In Partibus Transmarinis Gestarum (Latin)*, *History of Abû'l-Farac*, *Chronicles of Syriac Mihail (Syriac)*, Anna Komnena's *Alexiad (Greek)*, Runciman's *A History of The Crusades*, Işın Demirkent's *Urfa Haçlı Kontluğu*.

Keywords: Aleppo Atabeg State, Nur al-Din Mahmud, Danishmands, Turkey Seljuks, Protection

Received Date: 15/10/2019

Accepted Date: 26/12/2019

Место и роль Зангидов в борьбе Турков Сельджуков против Данишмендидов

Резюме

После победы при Малазгирде 26 августа 1071 года тюрки основали в Анатолии многочисленные бекства, где распространяли тюркскую и исламскую культуру. Однако, вместе с положительной стороной данного дела, возникла ожесточенная борьба между ними за создание Анатолийского тюркского политического единства. В этой борьбе двумя самыми сильными соперниками среди анатолийских бекств были Турки Сельджуки и Данишмендиды. Вмешавшись в борьбу между ними правитель Алеппского Атабекства Нур ад-Дин Махмуд принял сторону Данишмендидов и выступил против Турков Сельджуков. Целью данной статьи является опираясь на источники раскрыть причины и последствия покровительства Данишмендидов со стороны Алеппского Атабека против Турков Сельджуков. В ходе исследования были использованы такие первостепенные и второстепенные источники, как произведения Ибн аль-Каланиси «Зайл Тарих Димашк», Ибн аль-Адима «Зубдет аль-Халеб мин Тарихи Халеб», Ибн аль-Асира «Ат-тарих аль-бахир» и «Аль-камиль фи т-тарих», Ибн аль-Азрака «Тарихи Мейафарык и Амид» (исламские источники), Вильгельма Тирского «Historia Rerum In Partibus Transmarinis Gestarum» (на латинском), История Абу аль-Фараджа, Хроники Михаила Сирийца, Анны Комниной «Алексиада», а также Стивена Рансимена «История Крестовых походов», Ишин Демиркента «Христианское графство Урфа».

Ключевые слова: Алеппское Атабекство, Нур ад-Дин Махмуд, Данишмендиды, Турки Сельджуки, покровительство.

Получено: 15/10/2019

Принято: 26/12/2019

Giriş

Malazgirt Meydan Muharebesi'nden büyük bir zafer ile ayrılan Alparslan, bundan sonra ülkesinin doğusundaki sorunların halledilmesi ile ilgilendi. Alparslan ile beraber Malazgirt Savaşı (26 Ağustos 1071)'nda yer almış kumandan ve emîrlere ise Anadolu'daki fetihlere devam ettiler. Bu kumandan ve beyler Anadolu içlerinde, kısa bir zaman zarfında, önemli başarılarla imza atarak fethettikleri yerlerde Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak kendi beyliklerini kurdular.¹ Kurulan bu devletlerden ikisi Türkiye Selçuklu ve Danişmendliler devletleri idi.² Alparslan'ın emri doğrultusunda kurulup Anadolu'da Türk ve İslâm kültürünün yayılması için mücadele eden bu devletler, bir taraftan Bizans, Gürcü ve Ermenilerle mücadele ederken öte taraftan Anadolu Türk siyasî birliğini sağlamak adına birbirlerine karşı mücadele etmekteydiler. I. Kılıç Arslan idaresindeki Türkiye Selçuklu Devleti ve Gümüştekin Ahmed Gâzî'nin kurucusu olduğu Danişmendli Devleti özellikle I. Haçlı Seferi ile Anadolu'da husule gelen büyük tehlike üzerine birlikte hareket ederek Haçlılara büyük zayıflık verdiler.³

I. Haçlı Seferi'nin başlamasından birkaç yıl önce, Büyük Selçuklu Devleti'nin Sultanı Melikşah'ın ölümüyle birlikte bağımsız olarak hareket etmeye başlayan I. Kılıç Arslan bununla da yetinmeyerek, Anadolu'nun batısında kurduğu beylik ile güç kazanarak, Türk tarihinde ilk kez bir deniz gücüne sahip olmuş olan Çaka Bey'i, Bizans entrikalarının da etkisi ile ortadan kaldırdı. Akabinde Dânişmendlilerin denetimindeki topraklardan Malatya'yı hâkimiyetine almayı başaran I. Kılıç Arslan bu beyliğe metbûlûğunu kabul ettirdi.⁴

¹Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, III: 3, 40; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset- Teşkilat ve Kültür*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, 79-93; Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, çev. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, 236-237; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, 1-84; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993, 3-240.

²Azimî, *Azimî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler*, yay. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, 21; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008, 147-173; Mehmet Altay Köymen, "Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Belleten*, 218, (1993): LVII; İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (1982): 10-11; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 114; Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: Telos Yayınları, 1998, 29; Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Türkiye Tarihi*, İstanbul: Hayat Yayınları, 1964, 2: 70.

³Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, 33-34; Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 1980, 85-86, 88; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 533.

⁴Şapolyo, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara: Güven Matbaası, 1972, 112-113; Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, 33; Anna Comnena, *The Alexiad, In Parentheses Publications Byzantine Series*, translated by Elizabeth A. S. Dawes, Cambridge, Ontario, 2000, 156; Işın Demirkent, "Kılıçarslan I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, 397.

Kendisini yeterince güçlü hisseden I. Kılıç Arslan, babası Süleyman Şâh'ın başlattığı Güney'e inme politikasını devam ettirmek istedi.⁵ Bu durum, onu Büyük Selçuklu Devleti ile karşı karşıya getirdi. Büyük Selçuklu ordusu karşısında cesaretle savaşan I. Kılıç Arslan, yenilmekten kurtulamadığı gibi hayatını da kaybetti. Böylece tarih bir kez daha tekerrür ederek Türkiye Selçuklu Devleti yeniden bir boşluk içerisine girmiş oldu.⁶

Türkiye Selçuklu tahtının boş kalması ve devletin uğramış olduğu güç kaybı, Bizans'ın işine yaradı. Çünkü bu durum onun Batı Anadolu'nun kıyı bölgeleri ile Karadeniz kıyısındaki bazı yerlerde hâkimiyet kurmasına neden oldu. Ayrıca Haçlılarla varmış olduğu anlaşma gereği Anadolu'da ele geçirecekleri yerler Bizans'a teslim edilecekti. Buna bağlı olarak Çukurova ve çevresindeki bazı yerleri de almaya muvaffak oldu. Bu olayın en önemli sonuçlarından birisi ise I. Kılıç Arslan'ın büyük bir uğraşı ile metbûlûğunu kabul ettirdiği Danişmendlilerin bu yükümlülükten kurtulmasıydı. Danişmend Emîr Gâzî (1105-1134)Türkiye Selçuklu tahtındaki I. Kılıç Arslan'ın oğlu Şahinşah'a karşı kardeşi Mesûd'a yardım ederek onu tahta çıkardı (116-1155). Böylece işler tersine dönerek Türkiye Selçuklu Devleti, Danişmendlilerin vesayeti altına girmiş oldu.⁷

Emîr Gâzî döneminde Anadolu'da inisiyatif sahibi olan Dânişmendliler, Sakarya ile Fırat arasında kalan topraklarda hâkimiyet sağlayarak bu durumu Abbasî Halifesi ve Büyük Selçuklu Sultanı'nın kendilerine gönderdikleri "Melik" unvanı ve "hâkimiyet Sembolleri" ile taçlandırıdılar. Türkiye Selçuklularının Dânişmendlilerin vesayetinden kurtulması Emîr Gâzî'nin ölümünden sonra gerçekleşti. Emîr Gâzî'nin oğlu Melik Mehmed döneminde Bizans'a karşı birlikte hareket eden Dânişmendli ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilişkileri melik Mehmed'in 1143 tarihinde ölmesi ile yeni bir aşamaya girdi. Zira Dânişmendli hanedanının melikleri arasındaki taht mücadelelerinden yararlanmak isteyen Sultan Mes'ûd bu durumu değerlendirerek Anadolu'da kaybetmiş olduğu üstünlük ve inisiyatifi yeniden elde etti.⁸ Anadolu'da gelişmeler bu şekilde seyrederken Bizans imparatoru Manuel 1147 yılında Anadolu'ya düzenlediği bir seferle Batı Anadolu'yu Türklerden almayı başardı. Hatta bizzat başkent Konya üzerine yürüyerek yolu üzerindeki yerleri büyük tahribata uğrattı. Selçuklu

⁵Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 113-116; Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, 27-28.

⁶Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 88-89; Aydın Usta, "İmâdeddîn Zengî ve Artuklular," *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9, sy. 2 (2007): 129.

⁷Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 534; Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 89-91; Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, 34.

⁸Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 92.

ordusunun baskınlarıyla büyük zayıflık veren Bizans İmparatoru, istediği sonucu alamadan İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. İmparatorun bu seferi sonlandırıp Türkiye Selçuklu Sultanı Mes'ûd ile bir anlaşmaya varmasının nedenlerinden biri de Zengîlerin, 1144 senesinde Urfa (Ruha)'yı Haçlılardan alması üzerine Avrupa'da yeni bir seferin (II. Haçlı Seferi) başlamış olması idi.⁹

Büyük Selçuklu Devleti'nin güç kaybına uğradığı ve yıkılmaya karşı karşıya bulunduğu bir dönemde Irak Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak ortaya çıkan Musul Zengî Atabegliği, Haçlılarla mücadele adına bölge üzerindeki hâkimiyetini güçlendirdi. Bu durum Türkiye Selçukluları ve Zengîler arasındaki münasebetlere zemin hazırladı. Söz konusu güçler siyasi evlilikler yoluyla yakınlık kurdular ise de bu onların zaman zaman bölge üzerindeki hâkimiyet ve güç rekabetini ortadan kaldırmadı. Bu nedenle her iki taraf bir birleri aleyhine çeşitli ittifaklar içerisinde bulundular. Bu ittifaklardan birisi de Halep Zengîlerinin Türkiye Selçuklularına karşı himâye ettiği ve destek verdiği Dânişmendliler idi.¹⁰

I. Kılıç Arslan Döneminde Türkiye Selçuklu-Dânişmendli Münasebetleri

I. Kılıç Arslan, hükümdarlığı döneminde (1092-1107) gerçekleşen I. Haçlı Seferi'ne karşı, Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk (1094-1104), Halife ve çevredeki diğer hükümdarlardan yardım talebinde bulundu. Ancak Berkyaruk'un taht kavgalarıyla meşgul olması ve diğer hükümdarların da tehlikenin ciddiyetini yeterince kavrayamayışları nedeniyle I. Kılıç Arslan ihtiyaç duyduğu yardımı alamadı. Haçlılarla yalnız başına mücadele etmek zorunda kalan I. Kılıç Arslan'ın başında bulunduğu Türkiye Selçuklu Devleti, bütün çabalarına rağmen, başkent İznik'in kalabalık Haçlı ordusu tarafından alınmasına engel olamadı.¹¹ Haçlılar İznik'i almadan önce I. Kılıç Arslan, Batıda sınırlarını güvence altına aldığına inanarak Anadolu'nun Güneydoğusu yönünde hareket ederek Dânişmendlilerden önce davranıp Malatya'yı elde etmek gayesiyle kuşatma altına aldı. O Malatya'yı kuşatırken Haçlıların da İznik'i kuşattıkları haberini alır almaz burada daha fazla oyalanmadan İznik'e doğru yola çıktı. Bu arada Dânişmend Gâzî'den de yardım istemeyi ihmal etmedi. I. Haçlı Seferi ve beraberinde getirdiği tehlikenin büyüklüğünün farkında olan Dânişmend Gümüştekin Ahmet Gâzî, I. Kılıç Arslan'ın yardım teklifini, aralarındaki rekabeti bir kenara bırakarak, kabul etti. I. Kılıç Arslan emrindeki ordusu ile 1097 yılında Eskişehir yöresinde Haçlılara büyük

⁹ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 92-93.

¹⁰ Halil İbrahim Gök, *Musul Atabegliği, Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, 501.

¹¹ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 533.

zayıat vermesine rağmen onların donanımlı ve zırhlı birliklere sahip olmaları nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı. I. Kılıç Arslan, Danişmend Ahmed Gâzî ve Kayseri Selçuklu emîri Hasan'ın destekledikleri ordusuyla, Ereğli'ye kadar ilerlemeyi başaran Haçlıların karşısına çıktı. Ancak bu kez de istediği sonucu alamadan çekilmek zorunda kaldı.¹²

Danişmend Ahmet Gâzî ve I. Kılıç Arslan döneminde iki devlet arasındaki ilişkilerin şekillenmesine yön veren asıl etken Haçlılar ile mücadele idi.

İznik'in düşmesiyle birlikte I. Kılıç Arslan Anadolu'nun ortalarında ve daha güvenilir bir yer olan Konya'yı yeni başkenti olarak belirledi. I. Kılıç Arslan, kaybettiği yerleri geri alma arayışı içerisindeyken, Haçlılar kazandıkları başarılarla güvenerek yeni birlikleriyle Anadolu'da görünmekte gecikmediler. Bu birliklerle mücadelede Kılıç Arslan'ın en önemli yardımcıları ve müttefikleri Danişmendliler başta olmak üzere diğer Türk Beyleri idiler. Ankara, Çankırı, Amasya ve Merzifon istikametindeki ilerleyen bir Haçlı ordusu, I. Kılıç Arslan ve Danişmend Gâzî tarafından Merzifon'da, bir diğer Haçlı ordusu ise Ereğli'de yenilgiye uğratıldı (1101).

Danişmend Gâzî, bir taraftan I. Kılıç Arslan'a yardım ederek, Haçlılar ile ortaya çıkan büyük tehdidin önlenmesinde büyük rol oynarken bir taraftan daeline geçen fırsatları değerlendirmekten de geri kalmıyordu. Malatya'yı fetheden Ahmet Gâzî'nin Antakya Haçlı Prinkepsi Bohemond'u fidye-i necât karşılığı serbest bırakması ise iki devletin arasındaki iyi ilişkilerin zedelenmesine yol açtı.¹³ Muhtemelen Danişmend Ahmed Gâzî'yi bu şekilde hareket etmeye iten en önemli sebeplerden birisi, I. Kılıç Arslan'ın yakın bir zamanda Bizans İmparatoru ile varmış olduğu anlaşma idi. Bu anlaşma ile Marmara kıyıları, İzmir ve Antakya Bizans'a bırakılırken, Bizans da Anadolu'da ele geçirdiği yerleri Türkiye Selçuklularına bırakmaktaydı. Bir diğer sebep ise I. Kılıç Arslan'ın Haçlıların zulmünden bıkmış olan Elbistan Ermenilerinin davetini değerlendirerek Maraş ve çevresinde hâkimiyet sağlamasıydı.¹⁴ Netice itibari ile bu durum; Türkiye Selçuklu Devletinin, Danişmendliler aleyhine büyümesi ve gelişmesi anlamına gelmekteydi. Danişmend Ahmed Gâzî de bunu fark edebilecek tecrübe ve birikime sahipti. Bu nedenle Antakya Prinkepsi Bohemond'u serbest bırakarak,

¹² Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, 32; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 533.

¹³ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Târih, İslâm Tarihi*, çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991, 11: 247-248; Abu'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2: 341-342; Abdülkerim Özeydin, "Danişmendliler", *Doğuşundan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c. 8, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992, 124.

¹⁴ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 534-535.

Selçuklular ve Bizans arasındaki anlaşma ile ortaya çıkan yakınlaşmaya karşılık vermek istedi.

Danişmend Gâzî'nin yakın bir zamanda ölmesi (1105) ise I. Kılıç Arslan'ı, Malatya'da hüküm süren Danişmend Gâzî'nin oğlu Yağıbasan üzerine yürümeye sevketti. Kuşatmaya dayanamayan Yağıbasan, 2 Eylül 1105/1106 tarihinde şehri Selçuklu Sultanına teslim etmek zorunda kaldı. Bu başarı I. Kılıç Arslan'a Danişmendlilere metbuluğunu kabul ettirmesi anlamına geliyordu. Böylece Anadolu Türk Siyasî birliğini sağlama konusunda çok önemli bir engel aşılmış oldu. Zaten bundan sonra I. Kılıç Arslan'ın babası Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın yaptığı gibi Güney ve Doğu yönünde hâkimiyet sağlamaya çalışacağı ve bu meyanda hayatını kaybedeceği görülecektir. Burada dikkate değer en önemli hususlardan birisi ise I. Kılıç Arslan'ın Zengîlerden yaklaşık yarım asır önce, ancak başarısızlıkla sonuçlanan Urfa Haçlı Kontluğu'nun merkezi Urfa şehrini 1106 yılında kuşatmış olmasıdır.¹⁵

Yukarıda ifade edildiği gibi Urfa ve Harran'a gerçekleştirdiği Güney Doğu Seferi'nden Malatya'ya dönen Sultan I. Kılıç Arslan çok geçmeden Musul'a yönelmek durumunda kaldı. Büyük Selçuklu Sultanı Berkıyaruk ölünce yerine kardeşi Muhammed Tapar sultan olarak tahta çıktı. Sultan Muhammed Tapar'ın Musul'a vali olarak atadığı Çavlı Sakavu ile eski vali Çökürmüş'ün arasında çıkan savaşta Çökürmüş öldü. Çökürmüş'ün yerine geçen oğlu ve taraftarları Musul'u I. Kılıç Arslan'a tabiiyet arz edip şehri kendisine teslim edeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine sefere çıkan I. Kılıç Arslan Musul'u teslim alıp kendi adına hutbe okuttu (19 Nisan 1107). Bu ise Büyük Selçuklu Sultanına meydan okumak ve bağımsızlığını ilan etmek demektir. Ordusunu Mardin Artuklu, Halep Selçuklu ve Çökürmüş'ün kuvvetleri ile takviye eden Çavlı Sakavu ile I. Kılıç Arslan arasında Habur Nehri kıyısında 13 Haziran 1107 tarihinde gerçekleşen savaş I. Kılıç Arslan'ın yenilgisi ve ölümü ile sonuçlandı.¹⁶

I. Mes'ûd Döneminde Türkiye Selçuklu-Danişmendli Münasebetleri

I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra oğlu Şahinşah, Muhammed Tapar'ın yanına gönderildi. Selçuklu Sultanı'nın en küçük oğlu Tuğrul Arslan'ın Malatya'da ilan edilen kısa süreli Sultanlığı üzerine Muhammed Tapar'ın yanındaki Şahinşah bir yolunu bulup Anadolu'ya gelerek 1110 yılında Türkiye Selçuklu Sultanlığı tahtına çıkmayı başardı.¹⁷

¹⁵Osman Turan, "Kılıç Arslan I", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1977, 685-686; Özaydın, "Danişmendliler", 127; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 535.

¹⁶Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 535-536; Şapolyo, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 134, 136, 139-149.

¹⁷Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 536-538.

Şahinşah, Türkiye Selçuklu Devleti'nin geçirmiş olduğu sarsıntılardan yararlanarak sınırlarını genişleten Bizans ile mücadele ederken, kardeşi Mes'ûd'un isyanıyla karşılaştı. Şahinşah'ın kardeşi Mes'ûd, kayınpederi Danişmend Emîr Gâzî (1115-1134)'den aldığı destekle Konya'da Selçuklu tahtına çıkmayı başardı. Daha sonra Şahinşah'ın üzerine yürüyerek onu etkisiz hale getirdi (1118).¹⁸

Sultan Mes'ûd (1116-1155)'un Danişmendlilerin yardımlarıyla tahta çıktığı bir süreçte özellikle kayınpederi Danişmend Emîr Gâzî'nin hâkimiyet döneminde Anadolu'daki üstünlük de el değiştirerek Danişmendlilere geçmiş oldu. Bu bağlamda I. Kılıç Arslan döneminde Danişmendlilerden alınan Malatya Emîr Gâzî tarafından 1124 yılında ele geçirildi. Ankara ve Kastamonu hâkimi olan kardeşi melik Arap'ın kendisine karşı başlattığı isyanı, Sultan Mes'ûd Danişmendlilerin yardımıyla bertaraf etmeyi başardı. Bütün bu başarılar aslında Emîr Gâzî'nin idaresindeki Danişmendlilerin hâkimiyet sahasının giderek artması ve Anadolu'da daha çok söz sahibi olması demektir. Emîr Gâzî, Antakya Prinkepsi Bohemond'un başında bulunduğu Haçlı ordusunu yenilgiye uğrattı (1130). Bu başarıyla Çukurova'da Ermenilere ait bazı kaleleri ele geçirdi. Bizans imparatoru II. Ioannes Komnenos (1118-1143)'un ele geçirdiği Kastamonu'yu da geri almayı başardı. Emîr Gâzî'nin ölümü üzerine yerine geçen melik Muhammed döneminde (1134-1142) de Bizans ve Haçlılar karşısındaki Dânişmendli-Selçuklu ittifakı devam etti. Bir taraftan Karadeniz kıyılarında Bizans karşısında başarı ile mücadele edilirken öte taraftan Anadolu'nun güneyinde de Haçlılara büyük darbeler indirilmekteydi.¹⁹ Bu arada Sultan Mes'ûd, kısa aralıklarla gerçekleşen Danişmendli ve Bizans hükümdarlarının ölümünden istifade ile Anadolu'da kaybolan nüfuzunu yeniden tesis etme fırsatı buldu. Sultan Mes'ûd, Danişmendli hükümdarı melik Muhammed'in ölümü üzerine, Türklerdeki hâkimiyet anlayışı doğrultusunda, oğulları arasında baş gösteren taht mücadelelerine karışarak Anadolu Selçuklularının kaybolan kudretini yeniden canlandırdı. Bu amaçla Melik Muhammed'in oğlu Zünnûn'u diğer taht müddeilerine karşı destekleyen Sultan Mes'ûd, Danişmendli melik Yağıbasan'ın hâkimiyetindeki Sivas'ı almayı başardı. Melik Aynuddevle'nin idaresindeki Malatya'yı da kuşattı (1143). Ancak Çukurova Seferinden dönen Bizans İmparatoru II. Ioannes'in yaklaşması üzerine kuşatmaya son vermek durumunda kaldı. Aynı şekilde iki yıl sonra Bizans İmparatoru II. Ioannes Komnenos'un ölümü (1143) ile oluşan taht değişikliğinden de istifade etmesini bildi. Aynuddevle'nin idaresindeki Elbistan ve

¹⁸Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 538-539.

¹⁹Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 540-543.

çevresini almayı başaran Sultan Mes'ûd burayı oğlu Kılıç Arslan'ın idaresine bırakarak Malatya'yı yeniden kuşattı. Bu kez yeni Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos (1143-1180)'un Anadolu'da ilerlemesi üzerine kuşatma başarıya ulaşmadan sonlandırıldı. Sultan Mes'ûd'un bu girişimleri Danişmendli Zünnûn ve Aynuddevle'nin Bizans ile ittifakına neden oldu. Bizans İmparatoru Manuel'in, Selçukluların Bizans aleyhinde genişlemesine son vermek amacıyla çıktığı sefer sırasında Sultan Mes'ûd, Malatya'yı kuşatmaktaydı. Sultan Mes'ûd, kuşatmayı sonlandırmak zorunda kaldı. Konya'ya doğru ilerleyen Bizans ile yaptığı savaşı kazanan Sultan bu sırada II. Haçlı Seferi'nin başlaması nedeniyle daha önce aldığı bazı yerlerin Bizans'a iadesi şartıyla anlaşmaya varıldı.²⁰

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mes'ûd ve Musul ve Haleb Atabegi İmâdeddîn Zengî Dönemindeki Münasebetler

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk iki hükümdarı (Süleyman Şah, I. Kılıç Arslan) döneminde başlayan Güney ve Güneydoğu bölgesi yönünde genişleme çabasına, I. Mes'ûd döneminde de devam edildi. Musul ve Haleb Atabegi İmâdeddîn Zengî'nin de Kuzey Suriye ve söz konusu bölge üzerinde hâkimiyet kurma isteği her iki devletin zaman zaman karşı karşıya kalmasına neden oldu. Musul ve Haleb Atabegi İmâdeddîn Zengî, Doğu ve Güneydoğu'da hâkimiyet sahibi olan Artuklular ile de mücadele ederek önce Mardin Artuklularını denetim altına aldı.²¹ Daha sonra Hısn-ı Keyfa Artuklularını üzerine yürüyerek onlara bağlı pek çok yeri ele geçirdi. Bu arada Hısn-ı Keyfa hâkimi Davud'un ölümüyle boşalan tahta küçük oğlu Kara Arslan geçmiş büyük oğlu ise Zengî'ye sığınarak yardım istemişti. Bu durumdan yararlanmak isteyen İmâdeddîn Zengî, Hısn-ı Keyfâ Artuklularına ait, Hani, Cebelcur, Silvan, Zulkarneyn, Ergani, Çermük, Bahmard, Tanza, Batasa ve Siirt (İs'ird) gibi yerleri ele geçirdi. Zor durumda kalan Kara Arslan, Türkiye Selçuklularından yardım istedi. Bu isteği çıkarlarına uygun bulan ve adı geçen bölgelerde hâkimiyetini güçlendirmek isteyen Türkiye Selçuklu Sultanı Mes'ûd 20 bin kişilik bir süvari kuvveti gönderdi. Bu gelişme üzerine İmâdeddîn Zengî geri çekilmekten başka bir yol bulamadı.²²

²⁰Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 543-544.

²¹ Usta, "İmâdeddîn Zengî ve Artuklular", 125-127.

²² İbnü'l-Ezrâk, *Târih-i Meyyâfârkîn ve Amîd-Artuklular Kısmı*, nşr. Ahmed Savran, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987, 64-65; Usta, "İmâdeddîn Zengî ve Artuklular", 130; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, 2: 377; Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangî (521-541/1127-1146)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978, 82; Usta, "İmâdeddîn Zengî ve Artuklular", 130.

Suriye ve el-Cezîre’de hâkimiyetini güçlendiren Musul ve Haleb Atabegi İmâdeddîn Zengî, asıl hedefi olan Haçlılar meselesine yoğunlaşarak 1144 yılında Urfa Haçlı Kontluğu’na son verdi. Bu hareket üzerine Fransa Kralı VII. Louis ve Alman İmparatoru III. Konrad idaresinde II. Haçlı Seferi başladı. Her iki hükümdarın idaresindeki Haçlı kuvvetlerine büyük zayıf verdiren Sultan Mes’ûd böylece Anadolu’daki hâkimiyetini perçinleyerek İslâm Dünyası’nda büyük şöhret kazandı. Elde ettiği başarılarından ve Abbasî Halifesi’nden aldığı destek ve övgülerden sonra 1149-1150 yıllarında Haçlı ve Danişmendilere karşı harekete geçen Sultan Mes’ûd, Maraş, Göksun, Behisni (Besni), Göynük, Gaziantep, Dülük ve Ra’bân’ı alarak buraları oğlu Kılıç Arslan’ın idaresine bıraktı. Sultan Mes’ûd, Haçlılarla uğraşırken Yağıbasan bunu fırsat bilip Karadeniz kıyılarında faaliyet yürüttü. Ayrıca Selçuklular aleyhine Malatya’nın Danişmendli hâkimi Zülkarneyn ile bir ittifakta bulundu (1151-1152). Sultan Mes’ûd, Danişmendlilerden Yağıbasan ve müttefiklerine karşı gerçekleştirdiği seferlerle Sivas, Malatya ve Kayseri emîrlerini itaatine aldı. Bundan sonra Ermenilerin faaliyetlerine engel olmak amacıyla bir dizi sefer gerçekleştiren Sultan Mes’ûd son seferinde hastalanarak geri döndü ve çok geçmeden öldü.²³

Nûreddîn Mahmûd ve I. Mes’ûd Döneminde Zengî ve Türkiye Selçuklu Münasebetleri

İmâdeddîn Zengî öldüğü vakit oğlu Nûreddîn Mahmûd Haleb’de hâkimiyet sağlayarak Zengîlerin Haleb kolunu kurdu²⁴. Bu hamle ile Haçlılarla mücadele bayrağını elde eden Nûreddîn Mahmûd’un idaresindeki Haleb Zengileri, bir taraftan da Anadolu’nun güneydoğusu ile Suriye’nin kuzeyi üzerinde nüfuz kurmak isteyen Bizans, Kilikya Ermeni Prensiği ve Türkiye Selçuklu Devleti ile Artuklular gibi güçlerle de mücadele etmek durumunda kaldı. İmâdeddîn Zengî’nin ölümünden istifade ile Kont II.

²³ İbnü’l-Esîr, *El-Kâmil fi’t-Târîh*, 11: 22-96; Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerimiz ve Duyduklarımız (Mesâlikü’l-Ebsâr)*, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2014, 252-263; Coşkun Alptekin, “Zengî”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1986, 526-532, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1986: 526-530; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum In Partibus Transmarinis Gestarum (Denizaşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi)*. XVI., XVII. ve XVIII. Kitaplarının Türkçe Çevirisi, Ergin Ayan, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994, 37-55; Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, 194; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 545; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum In Partibus Transmarinis Gestarum*, 7-12; Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerimiz ve Duyduklarımız*, 269; İbnü’l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminde Selçuklular*, Tercüme ve Notlar: Mustafa Alican, İstanbul: Kronik Yayınları, 2017, 92; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi, Kudüs Krallığı ve Frank Doğu (110-1187)*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, 2: 185-197; Alptekin, *The Reign of Zangî*, 82 vd. ; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, 139-150; Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, 194.

²⁴ Fatma İnce, *Haçlılarla Mücadelede Önemli Bir İsim: Nureddin Mahmud b. Zengi, VI, Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, c. I, Bakü: TUDAS, 2019, 85.

Joscelin Urfa şehrine kısa bir süreliğine sahip olduysa da Nûreddîn Mahmûd'un zamanında müdahalesi ile geri alındı (1146).²⁵

Haleb Atabegliği, Haçlılarla gerçekleştirdiği mücadelede özellikle Antakya Prinkepsliği ile Urfa Haçlı Kontluğu'na karşı önemli başarılar kazanarak (Efâmiye ve Hârim Kalelerinin alınması, Raymond, Bohemond ve Eski Urfa Kontu II. Joscelin'in esir edilmesi) Suriye'deki hâkimiyet sahasını her geçen gün biraz daha genişletti.²⁶

Nûreddîn Mahmûd'un idaresindeki Haleb Atabegliği kazandığı bu başarılarından istifade ile Tell-Bâşir, Dülük, Ayintâb, Ravendân, Kefersût gibi yerleşim yerlerini ele geçirirken Türkiye Selçukluları ve Artuklular da buralarda ele geçirdikleri yerleşim yerleri ile buralardan kolay kolay vazgeçmeyeceklerini gösterdiler.²⁷

Haleb Zengileri, 1150-1155 yılları arasında Azaz, Tell-Bâşir, Ayintâb ve Dülük gibi önemli kale ve şehirleri ele geçirerek Haçlılar karşısında elde ettiği başarıları, onun bölge üzerindeki nüfuzunu kaybetmek istemeyen Türk-İslâm devletleri (Türkiye Selçuklu Devleti, Artuklular) ile ilişkilerinin de yeniden şekilleneceği yeni bir dönemin habercisi oldu. Çünkü bundan sonra Haleb Zengileri, evlilik yoluyla sıhriyet kurdukları, Türkiye Selçuklu Devleti'ni bu bölgeden uzaklaştırmak amacıyla Danişmendoğullarına destek verdiler. Böylece bir taraftan Anadolu'ya müdahale ederken öte taraftan da Türkiye Selçuklularının kendi nüfuz bölgesine doğru yayılmasını önleyerek uzaklaştırmak istediler.²⁸

II. Kılıç Arslan ve Nûreddîn Mahmûd Dönemindeki Münasebetler

İmâdeddîn Zengî ve Sultan I. Mesud döneminde başlayan, Zengîler ile Türkiye Selçuklularının münasebetleri, Haleb Atabegi Nûreddîn Mahmûd ile Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan dönemlerinde yoğunluk kazanarak yeni bir safhaya girdi.

²⁵İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târîh*, 11: 104-105; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminde Selçuklular*, 93; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 197; Willermus Tyrensis, *Historia Rerum In Partibus Transmarinis Gestarum*, 14; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 159; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târîh*, 11: 106-107; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2: 383-384; Süryanî Mihael, *Süryânî Mihael Vekâyinâmesi II. Kısım*. çev. Hrant D. A., Basılmamış Nüsha 44-2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, 1944, 134-136; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 197-198; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi, Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, 102; Fatma İnce, "Nureddin Mahmud'un Haçlılar ve Bizans Devleti İle Münasebetleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6, (2019): 1555.

²⁶İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târîh*, 11: 130; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2: 386; Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, 271-273; Süryanî Mihael, *Süryânî Mihael Vekâyinâmesi*, 153; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 272.

²⁷İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târîh*, 11: 138; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2: 387-388; Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, 274; Süryanî Mihail, *Süryânî Mihael Vekâyinâmesi*, 160; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 274-276.

²⁸ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târîh*, 11: 144; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2: 388; Süryanî Mihail, *Süryânî Mihael Vekâyinâmesi*, 163; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2: 388; Süryanî Mihail, *Süryânî Mihael Vekâyinâmesi*, 163; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târîh*, 11: 258; Süryanî Mihail, *Süryânî Mihael Vekâyinâmesi*, 199.

Sultan Mes'ud'un ölümü (ölümü) üzerine yerine geçen veliahdı II. Kılıç Arslan (1155-1192) eski Türk devlet geleneğinin bir sonucu olarak (devletin hanedanının ortak malı sayılması ve kut anlayışı)kardeşleri Devlet (Dolat) ve Şahinşâh'ın muhalefeti ile karşılaştı.²⁹ Bu karışık durumdan yararlanmak isteyen Danişmendliler de harekete geçmekte gecikmediler. Sivas hâkimi Yağıbasan, Nüreddîn Mahmûd ile bir ittifak yaparak konumunu güçlendirdi. II. Kılıç Arslan'ın meşguliyetinden ve sıkışık durumundan istifade etmek isteyen Nüreddîn, Selçuklulara ait Dülûk, Ayıntab ve Ra'bân gibi yerleri ele geçirdi.³⁰ Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan babası Sultan Mesud döneminde Haçlılardan alınan bu yerlerin geri verilmesini istemekle kalmadı, Haçlılar ve Kilikya Ermeni Prensiği ile Nüreddîn'e karşı bir anlaşma yapmaktan geri durmadı. II. Kılıç Arslan Ayıntab'ı aldıktan sonra Râ'ban üzerine yürüdü. Zor durumda kalan Nüreddîn ele geçirmiş olduğu yerleri geri vermek zorunda kaldı (1157). II. Kılıç Arslan'ın gereğinden fazla güçlendiğine inanan Bizans'ın gayretiyle içinde Nüreddîn Mahmûd, Danişmendliler'den Yağıbasan, Zünnûn, Zülkarneyn ve II. Kılıç Arslan'ın kardeşi Şâhinşâh'ın da bulunduğu bir ittifak kuruldu. Danişmendliler ve müttefiklerine karşı yaptığı savaşı kaybeden II. Kılıç Arslan bu ittifakın bozulması için Bizans'ın merkezine giderek 1162'de bir anlaşma yaptı.³¹ Türkiye Selçuklu Sultanı buradan döner dönmez Yağıbasan'a ait Sivas'ı ele geçirdi. Bu arada Yağıbasan'a karşı kurmuş olduğu ittifak Nüreddîn'in müdahalesi ile bozuldu. Yağıbasan'ın 3 Ağustos 1164 tarihinde ölümü ile oluşan boşluğu değerlendirmek isteyen II. Kılıç Arslan rakiplerine karşı harekete geçti. Nüreddîn Mahmûd ise Artuklular ile Yağıbasan'ın yerine geçen Sivas hâkimi İsmail ile anlaşta. İsmail'in kötü yönetimi ve çıkan kıtlık halkın isyanına ve onun öldürülmesine neden oldu.³²

²⁹Köymen, 2000: 358; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, 128, 130-131; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 545; Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi*, 114-118.

³⁰İbnü'l-Kalanîsi, *Zeylû Târihu Dimaşk*, 332-333; Ebû Şâme, *Kitâb el-Ravzateyn Fî Ahbâr el-Devleteyn*, Mısır: (t.y.), 1288, 2: 9; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*. çev. Hrant D. A., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, 319; Mükrimin Halil Yinanç, "Danişmendliler", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 3, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, 468-479; Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 94.

³¹İbnü'l-Kalanîsi, *Zeylû Târihu Dimaşk*, 333; Ebû Şâme, *Kitâb el-Ravzateyn Fî Ahbâr el-Devleteyn*,100; Sevim-Yücel, *Türkiye Tarihi*, 130; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye (1071-1318)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010, 225-226; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, 11: 258; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 2: 406; Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 94-95; Sevim-Yücel, *Türkiye Tarihi*, 131; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 443.

³²Sevim-Yücel, *Türkiye Tarihi*, 131; Erdoğan Merçil, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, 124-126; Özaydın, "Danişmendliler", 136-137; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 442-444; Yinanç, "Danişmendliler", 473.

Zünnûn, halkın daveti ve Nûreddîn'in desteği ile Sivas'ta iktidarı (567/1172) ele geçirdi. II. Kılıç Arslan bu durumu kabul etmeyerek Zünnûn'a karşı harekete geçince o da Nûreddîn'e sığınıp yardım talebinde bulundu. Nûreddîn Mahmûd, II. Kılıç Arslan'dan Zünnûn'un ülkesini geri vermesini istedi. II. Kılıç Arslan'ın onun bu isteğini reddetmesi üzerine Nûreddîn Zilkade 568/14 -23 Temmuz 1173 tarihinde harekete geçip Maraş, Keysûn (Göksun), Behîsni (Besni), Râban ve Merzubân'ın da aralarında bulunduğu şehirleri ele geçirdi. Gönderdiği bir askeri birlik ise Sivas'ı ele geçirdi. Kılıç Arslan, Nûreddîn Mahmûd'un bu başarılı seferi üzerine barış istemek zorunda kaldı (1173)³³.

Nûreddîn Mahmûd'un merkezinden epey uzaklaşmış olması ve Frankların tehditkâr duruşları onun Kılıç Arslan'ın barış talebini kabul etmesine neden oldu. Fakat yine de bazı şartlar ileri sürdü. Kılıç Arslan, cihat zamanı Nûreddîn'e askeri yardımda bulunacak. Gerçekleşen anlaşmaya göre Sivas, Zünnûn'a geri verilecek ve Sivas, Nûreddîn'in bıraktığı bir askeri garnizonun refakatindeki nâiblerinin elinde kalacaktı.³⁴ Bu görüşmeler sırasında Nûreddîn Mahmud, Kılıç Arslan'a: “*Sen Rumlarla aynı sınırı paylaşıyorsun fakat cihat etmiyorsun. Ülken İslam ülkeleri arasında büyük bir yer işgal ediyor. Benimle beraber cihada katılmalısın*” dedi. Kılıç Arslan da bu isteği kabul etti. Nûreddîn Mahmûd tarafından Sivas'ta görevlendirilen birlikler onun ölümüne kadar (1174) burada kalıp Zünnûn'a hizmet ettiler. Nûreddîn öldüğünde bu birlikler Sivas'tan ayrıldı ve Kılıç Arslan Sivas'ı zapt etti. Başka bir rivayete göre ise II. Kılıç Arslan, Musul ve Haleb Atabeyi Nûreddîn'in ölümüyle (1174) birlikte harekete geçerek daha önce kaybetmiş olduğu yerlerden Sivas, Niksar ve Tokat ile birlikte beyliğin bütün topraklarını almak suretiyle bu beyliğe son vermiştir.³⁵

³³İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, 11: 314-315; İbnü'l-Esîr, *El-Târihu'l-Bâhir fi'd-Devlet el- Atâbekiyye bi'l-Mavsil*, nşr. Abdulkadir Ahmed Tilimât, Kahire: (Yayın evi yok), 1963, 160; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, thk. Hasan İsmâil Merve, Beyrut: Dar-ı Sadr, 1999, 2: 73; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye, Mektebetü'l-Ma'ârif, Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995, 12: 487-488; Yinanç, “Danişmendliler”, 473; Merçil, *ilk Müslüman Türk Devletleri*, 126; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, 11: 314; İbnü'l-Esîr, *El-Târihu'l-Bâhir fi'd-Devlet el- Atâbekiyye bi'l-Mavsil*, 160; Süryânî Mihael, *Süryânî Mihael Vekâyinâmesi*, 224; Özaydın, “Danişmendliler”, 1136-1137; Sevim-Yücel, *Türkiye Tarihi*, 132.

³⁴İbnü'l-Esîr, *El-Târihu'l-Bâhir fi'd-Devlet el- Atâbekiyye bi'l-Mavsil*, 160; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, 41; Yinanç, “Danişmendliler”, 473-474; İbnü'l-Adîm, *Zübdet el-Haleb Fî Târîhi Haleb*, nşr. Sami Dehhan, Dimaşk: (Yayın evi yok), 1968, 2: 702; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, 11: 315; Süryânî Mihael, *Süryânî Mihael Vekâyinâmesi*, 227.

³⁵İbnü'l-Esîr, *El-Târihu'l-Bâhir fi'd-Devlet el- Atâbekiyye bi'l-Mavsil*, 160-161; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, 11: 314-315; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1972, 94; Özaydın, “Danişmendliler”, 137; Yinanç, “Danişmendliler”, 474.

Claude Cahen bu konuda Nûreddîn Mahmûd'un ölümü ile birlikte Abdülmesih'in Musul'a döndüğünü, Zünnûn ve Şahinşah'ın ise Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'e sığındıklarını, böylece II. Kılıç Arslan'ın rakiplerine ait yerleri kolayca aldığını belirtir.³⁶

Türkiye Selçuklu Devleti ile Zengîlerin mücadelesindeki en dikkat çekici hususlardan birisi, Nûreddîn Mahmûd'un Abbasî halifesinden istediği ve halife tarafından kendisine II. Kılıç Arslan'ın bütün topraklarının resmi hükümdarlık beratının verilmiş olmasıdır. Bu durum Nûreddîn Mahmud'un II. Kılıç Arslan ile olan rekabet ve mücadelesinin yalnızca Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu toprakları üzerindeki bir hâkimiyet mücadelesi olarak algılanmaması gerektiğini, bunun çok daha ötesinde bir hâkimiyet mücadelesi anlamına geldiğini gösterir.³⁷ Bu mücadele, Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılması ile Yakındoğu'da ortaya çıkan otorite boşluğunun kimin tarafından doldurulacağı ile ilgilidir. Yani Türk ve İslam dünyasının liderlik yarışı ve rekabetidir. Haleb Atabegi Nûreddîn Mahmûd ile Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan arasında gerçekleşen anlaşmada dikkate değer bir diğer husus ise onun II. Kılıç Arslan'dan ya Haçlılara karşı askeri yardım vermesini ya da Bizans'a karşı savaşmaya devam etmesini istemesidir. Çünkü II. Kılıç Arslan, Bizans ile yaptığı anlaşma nedeniyle batıda rahatlama devresine gireceğinden ona muhalefet eden kardeşleri ve rakipleri olan Danişmendliler karşısında güçlenecekti. Böylece Anadolu'da kendisine muhalefet edenleri ortadan kaldırabilirdi. Bu durum haklı olarak Nûreddîn'i iki nedenle endişelendirmekteydi. Birincisi rakiplerini ortadan kaldırarak Anadolu'da Türk siyasi birliğini kuran II. Kılıç Arslan'ın bundan sonra Güneydoğu Anadolu ve Suriye istikametinde genişlemesinin önünün açılmasıydı. İkincisi ise Bizans'ın bu anlaşmaya dayanarak Güneye yapacağı seferlerde rahat hareket edecek olması idi. Çünkü her iki durumda da Nûreddîn'in Anadolu'nun güneyi ve Kuzey Suriye üzerindeki hâkimiyeti sınırlandırılmış olacaktı.

Nûreddîn Mahmûd 568/1173 yılında Kemâleddîn eş-Şehrîzî'yi Abbasi halifesine elçi olarak gönderdi ve halifeden bazı isteklerde bulundu. Buna göre Mısır, Suriye, el-Cezîre ve Musul gibi bölgelere ilaveten, Diyarbakır, Ahlat üzerindeki hakimiyetinin onaylanmasını istedi. Bu istekler içerisinde en dikkat çekici olanı,

³⁶ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 41; Yinanç, "Danişmendliler", 474.

³⁷ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 41; Abdulcelil Işık, *Zengî Atabegliği; Haleb Kolu (1146-1181)*, Doktora Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, 2018, 92.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'a ait bölgelerin de kendi hâkimiyet sınırlarının içerisine dâhil edilme isteğiydi.³⁸

Bu olaylardan sonra Mısır'daki nâibi Salaheddîn Eyyûbî'nin giderek güçlenmesinden endişe duyan Nûreddîn Mahmûd, bu sorunu çözmek için uğraştı. Ancak Mısır üzerine bir sefer hazırlığı yaparken öldü (1174).³⁹ Onun ölümünden sonraki birkaç yıl içerisinde Salaheddîn, Mısır'a ek olarak Suriye ve el-Cezîre'ye de hâkim olarak, Haçlılara karşı başarılar elde etti. Bu durum, Suriye'nin kuzeyi ve Anadolu'nun Güney-Güneydoğu'su üzerindeki hâkimiyet mücadelesinde Eyyûbîlerin, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yeni rakipleri olarak ortaya çıkmasına neden oldu.⁴⁰

³⁸İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, 11: 317; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 40-41.

³⁹Fatma İnce, "Nureddin Mahmud b. Zengî ve Selâheddîn Eyyûbî İlişkileri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6 (2019): 1663-1666.

⁴⁰İbnü'l-Esîr, *el-Târihu'l-Bâhir fi'd-Devlet el- Atâbekiyyebi'l-Mavsil*, 162; İbn Şeddâd, *The Life of Saladin, Saladin; or What Befell Sultan Yusuf (Salâh ad-Dîn: 1137-1193)*, 67, Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, 75; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu ve Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut (Yayın evi yok), 1978, 205; İbn Şeddâd, *The Life of Saladin, Saladin; or What Befell Sultan Yusuf (Salâh ad-Dîn: 1137-1193)*, London: (Yayın evi yok), 1897, 43-44; İbnü'l-Esîr, *el-Târihu'l-Bâhir fi'd-Devlet el-Atâbekiyyebi'l-Mavsil*, 177; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, 11: 332, 336, İbn Şeddâd, *The Life of Saladin, Saladin; or What Befell Sultan Yusuf (Salâh ad-Dîn: 1137-1193)*, 69-70; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, 77; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2: 352-353, Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 168-170; Gök, *Musul Atabegliği*, 223-229.

Sonuç

Hem Türkiye Selçuklu Devleti'nin hem de Zengîlerin Haçlılar ile mücadele ettikleri halde neden birbirleriyle mücadeleden kaçınmadıkları sorusunun cevabı Türk tarihinin derinliklerinde gizlidir. Çünkü tarih boyunca Türk boyları arasında gerçekleşen mücadelelerde, mücadeleyi kazanan ve bütün boyları çevresine toplayan güç, bölgenin de yegâne söz sahibi olmuştur. Bu durum Türk-İslâm devletleri döneminde de çok fazla değişmemiştir. Cihan hâkimiyeti mefkûresi elbise değiştirerek cihat anlayışına dönüşmüştür. Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılması ile birlikte toprakları üzerinde ortaya çıkan beylik ve devletler söz konusu düşüncelerle bir taraftan siyasi birliği kendi elleri ile sağlamak isterken öte taraftan Haçlılara karşı cihat anlayışına bağlı olarak hareket etmişlerdir. Türkiye Selçukluları ve Zengîlerin mücadelesi de bu minvalde gerçekleşmiştir.

Haleb Atabegliği, Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu ile Suriye'nin kuzeyinde hâkimiyet sağlamak isteyen Türkiye Selçuklularının güçlenmesine engel olmak amacıyla Danişmendlileri destekleyip himaye etmiştir. Türkiye Selçukluları Anadolu'da Danişmendli galesi ile meşgul iken Haleb Atabegliği, Suriye ve Mısır'da Türk-İslâm birliğini sağlayarak cihat anlayışına bağlı olarak İslâm'ı yaymıştır. Ancak Haleb Zengî Atabeyi Nûreddîn Mahmûd'un Danişmendlileri himaye etmesi Anadolu Türk Siyasî birliğinin gecikmesine, Bizans, Kilikya Ermeni Baronluğu ve Haçlı devletlerinin ömürlerinin uzaması ile bölgedeki nüfuzlarının devamına yol açmıştır.

Bu ittifak ve mücadelelerden yararlanan Bizans imparatoru güneye seferler düzenleme fırsatı yakalamıştır. Ayrıca Nûreddîn Mahmûd'un idaresindeki Haleb Zengîlerinin Türkiye Selçukluları aleyhindeki ittifakları Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın zor durumda kalarak Bizans'la uzlaşmasına ve bazen de tavizler vermesine yol açan anlaşmalar yapmasına zemin hazırlamıştır.

Kaynaklar

ABÛ'L-FARAC, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, 2. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

ALPTEKİN, C., *The Reign of Zangî (521-541/1127-1146)*, Atatürk Üniversitesi, 1978.

ALPTEKİN, C., “Zengi”, *İslâm Ansiklopedisi*, 13: 526-532, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1986.

ANNA KOMNENA, *Alexiad, Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1996.

ANNA KOMNENA, *The Alexiad, In Parentheses Publications Byzantine Series*, translated by Elizabeth A. S. Dawes, Ontario: Cambridge, 2000.

AZİMÎ, *Azimî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler*, yay. Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

CAHEN, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

DEMİRKENT, I., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, 2. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

DEMİRKENT, I., *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

DEMİRKENT, I., “Kılıçarslan I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25: 396-399, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

EBÛ ŞÂME, *Kitâb el-Ravzateyn Fî Ahbâr el-Devleteyn*, I-II. cilt, Mısır, 1287/1288.
EL-ÖMERÎ, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.

GÖK, H. İ., *Musul Atabegliği, Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

IŞIK, A., “Zengî Atabegliği; Haleb Kolu (1146-1181)”, Doktora Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, 2018.

İBN KESİR, *El-Bidâye ve'n-Nihâye, Mektebetü'l-Ma'ârif, Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 12. cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.

İBN ŞEDDÂD, *The Life of Saladin, Saladin; or What Befell Sultan Yusuf (Salâh ad-Dîn: 1137-1193)*, London: (Yayın evi yok), 1897.

İBN HALLİKÂN, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu ve Ebnâi'z-Zamân*, I-VIII, thk. İhsan Abbas, Beyrut (Yayın evi yok), 1978.

İBNÜ'L-ADÎM, *Zübdet el-Haleb Min Târîhi Haleb*, nşr. Sami Dehhan, 2. cilt, Dimaşk: (Yayın evi yok), 1968.

İBNÜ'L-ESÎR, *El-Târihu'l-Bâhir fi'd-Devlet el- Atâbekiyyebi'l-Mavsil*, nşr. Abdulkadir Ahmed Tilimât, Kahire: (Yayın evi yok), 1963.

İBNÜ'L-ESÎR, *El-Kâmil fi't-Târîh, İslâm Tarihi*, çev. Abdülkerim Özaydın, 11. cilt, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.

İBNÜ'L-EZRÂK, *Târîh-i Meyyâfârkîn ve Amîd-Artuklular Kısmı*, nşr. Ahmed Savran, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987.

İBNÜ'L-KALANİSÎ, *Zeylü Târîhu Dimaşk*, Tahk. Süheyl Zekkâr, Dimaşk: (Yayın evi yok), 1983.

İBNÜ'L-VERDÎ, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminde Selçuklular*, Tercüme ve Notlar: Mustafa Alican, İstanbul: Kronik Yayınları, 2017.

KAFESOĞLU, İ., *Selçuklu Tarihi*, Birinci Basım, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1972.

İNCE, F., “Haçlılarla Mücadelede Önemli Bir İsim: Nureddin Mahmud b. Zengi”, *VI. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, Bakü: TUDAS, c.1., 2019, 85-92.

İNCE, F., “Nureddin Mahmud’un Haçlılar ve Bizans Devleti İle Münasebetleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6, sy. 3 (2019): 1551-1579.

İNCE, F., “Nureddin Mahmud b. Zengî ve Selâhaddin Eyyübî İle İlişkiler”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6, sy. 3 (2019): 1645-1672.

KAFESOĞLU, İ., “Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 10-11 (1982): 1-28.

KAZICI, Z., *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.

KESİK, M., *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi, Sultan I. Mesut Dönemi (1116-1155)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

KÖYMEN, M. A., “Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu”, *Bellekten*, LVII, sy. 218 (1993): 71-79.

KÖYMEN, M. A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 1. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

KÖYMEN, M. A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, 3. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.

MAALOUF, A., *Arapların Göziyle Haçlı Seferleri*, çev. M. Ali Kılıçbay, İstanbul: Telos Yayınları, 1998.

MERÇİL, E., *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

MİKHAİL PSELLOS, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, çev. Işın Demirkent, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

NİKEPHOROS BRYENNİOS, *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.

ÖZAYDIN, A., "Danışmendliler", *Doğuşundan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 8: 121-140, İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.

ÖZTUNA, T. Y., *Başlangıcından Zamanımıza Türkiye Tarihi*, 3. cilt, İstanbul: Hayat Yayınları, 1964.

RUNCİMAN, S., *Haçlı Seferleri Tarihi, Kudüs Krallığı ve Frank Doğu (110-1187)*, çev. Fikret Işıltan, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.

SEVİM, A. ve YÜCEL, Y., *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

SEVİM, A. ve Merçil, E., *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset- Teşkilat ve Kültür*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

SÜMER, F., *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

SÜRYANÎ MİHAEL, *Süryânî Mihael Vekâyinâmesi II. Kısım*, çev. Hrant D. A., Basılmamış Nüsha, 44-2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, 1944.

ŞAPOLYO, E. B., *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara: Güven Matbaası, 1972.

TURAN, O., "Kılıç Arslan I", *İslâm Ansiklopedisi*, 6: 681-688, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1977.

TURAN, O., *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 1980.

TURAN, O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.

TURAN, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye, Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye (1071-1318)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.

URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. A., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

USTA, A., "İmâdeddîn Zengî ve Artuklular", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9, sy. 2 (2007):120-137.

WİLLERMUS TYRENSİS, *Historia Rerum In Partibus Transmarinis Gestarum (Denizaşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi)*, XVI., XVII. ve XVIII. Kitaplarının Türkçe Çevirisi, Ergin Ayan, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi,1994.

YİNANÇ, M. H.,“Danışmendliler”, *İslâm Ansiklopedisi*, III: 468-479, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.

ZEHEBÎ, *Düvelü'l-İslâm*, thk. Hasan İsmâil Merve, 2. cilt, Beyrut: Dar-ı Sadr, 1999.